

Саша С. Марковић¹
Жељко У. Вучковић²
Универзитет у Новом Саду,
Педагошки факултет у Сомбору
Сомбор (Србија)

329.052(497.113)"1932"
94:323(497.1)"1929/1932"
Оригинални научни рад
Примљен 25/10/2020
Измењен 07/11/2020
Прихваћен 07/11/2020
doi: [10.5937/socpreg54-29033](https://doi.org/10.5937/socpreg54-29033)

ИДЕЈА О „ВОЈВОЂАНСКОМ РОДОЉУБУ И СРПСКОМ ПАТРИОТИ“. ДРУШТВЕНИ КОНТЕКСТ НОВОСАДСКЕ РЕЗОЛУЦИЈЕ ИЗ 1932. ГОДИНЕ

Сажетак: Простор данашње Војводине у Краљевини Југославији био је поприште развоја врло динамичних друштвених и политичких идеја у намери да се обезбеди што квалитетнији приступ уставном и националном питању. Од Одлуке о присаједињењу Краљевини Србији, а потом и уједињењу у југословенску државу, а које су донете на Великој народној скупштини од 25. новембра 1918. године, национални занос је постепено уступао место реалним политичким идејама које су намеравале да, у новонасталим југословенским околностима, пронађу социјални идентитет Војводине. У време парламентаризма 1918–1929. године, ове идеје су имале изузетно динамичан ток и биле су на трагу демократске толеранције, да би након увођења шестојануарске диктатуре 1929. године, политички и страначки живот био забрањен. Нове уставне околности и политичка консолидација условили су да краљ Александар Карађорђевић, сигуран у успех своје државне политике, прећутно дозволи обнову страначког живота. Сомборска резолуција а потом и Новосадска резолуција, донете 1932. године, имале су улогу модератора страначког и политичког живота опозиционих странака уз изузетно активан однос према друштвеним приликама у којима је доминирала државна странка.

Кључне речи: политика, друштво, идеје, демократија, тумачења

Истраживачка актуелност теме

Политичка историја простора Војводине у југословенској краљевини је недоваљно истражена, али врло занимљива тема, можда и непотребно скрајнута у односу на општије процесе јер је тумачена као рефлексија на њих, без видљиве истраживачке занимљивости да би јој се посветила пажња. То је остављало простора за идеолошке злоупотребе које су, у зависности од актуелних политичких потреба,

---

¹ milnik.markovic@gmail.com

² zeljko.sombor@yahoo.com

тумачиле догађаје из међуратног периода. Тако је политички израз из Војводине тог времена био ослонац за препознатљивост самосталног идентитета у време социјалистичке Југославије, који су неговали ондашњи покрајински олигарси из редова Комунистичке партије (Комшић, 2006). Тиме је битно осенчена амбиција историографског и друштвеног проучавања политичких идеја у Краљевини Југославији. Термин Војводина, који се у овом периоду у континуитету користио, културолошки и идентитетски био је ослоњен на идеју Војводство Србија и Тамишки Банат из 1848. године и територијално-политичке аутономије коју је она донела. Она није била државно, административно или уставно препозната у међуратном периоду јер је српски национални циљ био остварен уједињењем, али се задржала у политичком речнику, због очигледне потребе да се о њој говори. Употреба термина најчешће није доводила у питање српски национални карактер тог простора, негујући грађански полемички приступ, али је било и другачијих виђења која су имала супротне намере од поменутих, разматрајући и идеју националистичког прекрајања територије. Ни у једном ни у другом случају југословенски државни оквир није тада био доведен у питање. Контрверзе, које су се појавиле са инсистирањем на политичком и етатистичком одређењу појма, биле су дело каснијег идеолошког реаговања.

Досадашња историографска истраживања друштвено-политичке историје Војводине између два светска рата нису задовољавајућа, иако их представљају врло вредна и умесна ауторска дела. Међу не тако бројним најзначајнијим савременицима који су се бавили овим периодом треба поменути Слободана Бјелицу (Bjelica, 2005) и Предрага Вајагића (Vajagić, 2016) који су оставили неизбрисив траг. Ту су и врло вредна дела о политичком животу националних заједница на простору Војводине (Kasaš, 1996; Mesaroš, 1989; Antolović, 2017). Као претходницу савременим истраживањима истичемо опус Ранка Кончара (Končar, 1995; Končar, 1973; Končar, 1971), чији је допринос незаобилазан у покушају да се расветли изузетно комплексна ситуација националне идеје и њеног развоја у југословенским државним и уставним оквирима на простору Војводине. Тема завређује пажњу и иностране историографије (Bethke, 2009). У савременом истраживачком опусу указујемо и на радове једног од аутора овог текста, који могу да дају допринос развоју тематске историографије (Marković, 2006; Marković, 2011; Marković, 2013).

Странацки и политички идентитет

Декларативан и, испоставило се, формални парламентаризам, као и међусобна странацка заслепљеност завршени су Прокламацијом (Petranović, 1980) краља Александра од 6. јануара 1929. године, којом је уведена монархо-диктатура (Stojkov, 1969) а ради очувања „државног и народног јединства и реда и дисциплине”. Тога дана донетим Законом о краљевској власти и врховној управи суспендоване су одреднице Видовданског устава. Формирана је нова Влада на челу са генералом Петром Живковићем. Прокламована је нова национална идеологија – југословенство или „насилна национална нивелација” (Dimić, 2001).

Трећег октобра 1929. године био је донет Закон о називу и подели Краљевине на управна подручја. Промењен је службени назив државе у Краљевина Југославија, а њен простор подељен је на девет управно-територијалних целина – бановина:

Дравску, Савску, Врбаску, Приморску, Дринску, Зетску, Дунавску, Моравску и Вардарску (Važagić, 2016, стр. 8–9). Од Барање, Бачке, Баната, већег дела Срема и највећег дела Шумадије, са доњим Поморављем, формирана је Дунавска бановина са седиштем у Новом Саду. „Дунавској бановини, са седиштем у Новом Саду, придодата је Шумадија у циљу парирања бројно јачој несловенској мањини” (Stojkov, 1969, стр. 114). Инаугурисана је идеологија интегралног југословенства.

Идеја стварања нове нације била је претенциозно пројектовани циљ. Униформисање културолошке, традиционалне, верске и националне шароликости оптерећене дневнополитичком реалношћу и традиционалним националним интересима захтевало је одлучну државну структуру са поузданим апаратом иза којих стоји солидан државни темељ. Период трајања диктатуре подударио се са избијањем велике економске кризе, која је погодила младу и неразвијену индустрију, али и село. Једним својим делом она је била и последица велике светске економске кризе и имала је озбиљних привредних последица (AJ, F. 80).

Диспаритет цена пољопривредних и индустријских производа сасвим је обеснажио куповну моћ сељака и директно утицао на промет робе који је опао за 40%. С обзиром на разноликост привредне делатности у Војводини, економска криза је имала осетног утицаја (Gaćeša, 1980). Економска криза се посебно одразила на пољопривреду Војводине оптерећену великим дуговима који су је, због великих камата, ниских цена производа и великих дажбина, учинили нерентабилном.

Поред овако тешког стања условљеног кризом, издаци за порез представљали су право оптерећење и то нарочито за земљораднике који су имали средњи и ситнији земљишни посед (Popović, ROMS). Пореска захватања из Војводине била су највиша и у тридесетим годинама, и поред тога што су учињене неке корекције (Popović, ROMS). За излаз из ситуације, и економски и политички највише нада било је полагано у потезе Краља. Током 1930. године, он прихвата идеју о формирању државне странке која је требало да представља раскид са декретираном и унификованом југословенском идеологијом, као и амбициозну намеру да се путем једностраначке политичке активности обезбеди подршка „свију народних слојева” (AJ, F. 38, а. j. 474).

Новоформирана странка носила је назив Југословенска радикално-сељачка демократија, а касније, од 1933. године, Југословенска национална странка (v. Maliković, Rastović, Šuvaković, 2007). Она је настојала да окупи бивше присталице грађанских странака који су прихватили режим, да промовише континуитет идеолошког и политичког деловања и да постане општејугословенски покрет подршке краљевој политици. Странка је била дневнополитички оперативни инструмент новодефинисане уставне концепције донете 3. септембра 1931. године (ROMS, M14046). У вези са државним уређењем, странка је остала доследна државном јединству, са процесом децентрализације и деконцентрације државне управе и власти и са одређеним видом самоуправе бановина.

Захваљујући снажној, пре свега материјалној и полицијској подршци државе страначки митинзи били су врло добро организовани и подсећали су на дириговане масовне параде и вашаре са снажним визуелним ефектима и бројним полицијским апаратом. Иако је постојала неспорна наметљивост и демагошка интонација зборована, врло тешко је било упозорити становништво на суштину самог збора и организованог пропагандног политиканства. У Војводини су активности око

формирања ове странке и организације њених одбора биле веома интензивне током свих ових месеци (АЈ, F. 38, а. ј. 26, 27). Подршка страначкој политици огледала се и кроз излагање *Југословенској дневника*, првог дневног листа на српском језику у Војводини, чији је главни уредник био Федор Никић. Први број овог листа изашао је 25. новембра 1929. године и у свом програмском чланку наговестио је одбрану тековина режима. Продор Југословенске радикално-сељачке демократије у Војводини био је, почетком 1932. године, снажан и офанзиван, али не и без проблема. „У организовању ЈРСД велику улогу су имале банске управе. Стварање месних одбора странке водили су срески начелници, због чега је цео посао попримао обележја државне принуде и није текао глатко” (Вајагић, 2016, стр. 109). Током лета 1933. године странка је променила назив у Југословенску националну странку. Дунавска бановина, као национално изузетно дивергентна, на основу резултата ових избора, била је одана југословенској идеологији. „Просечно је у целој земљи гласало преко 70% бирача. У свим бановинама Југословенска национална странка је добила преко 90% гласова. У Приморској бановини 91%, у Дунавској 95% гласова...” (АЈ, F. 38, f. 321).

Опозициона превирања

Постојеће политичке странке су диктатуру дочекале са помешаним осећајем наде и опрезности. „Српске грађанске партије су сматрале да је диктатура у функцији очувања државне целине, заштите централистичког уређења, превазилажења кризе југословенске националне идеје, решавања нагомиланих политичких противуречности” (Dimić, 1998, стр. 138). Демократска странка, Радикална странка и Земљорадничка странка биле су погођене диктатуром. Забрана рада странака, поделе, цензура штампе, забрана збора, интернирања, односно укидање парламентаризма онемогућило је, практично, свако деловање ових странака (Јовановић, 1991).

У Војводини се одржавала криза која је постојала међу политичким странкама. Поједини страначки прваци су кроз разне активности, као што је организација одређених културно-уметничких друштава, покушавали да, у условима диктатуре и забране страначког рада, спрече маргинализацију. Оваква врста активности била је препознатљива и државним органима. Странке мађарске и немачке националне мањине биле су у потпуности пасивне, избегавајући евентуалну конфронтацију са режимом. Паралисан политички живот, као и у другим деловима земље, у Војводини је почео да се активира од 1931. године (AV, F. 126 II – 6071/932).

Крајем 1931. године радикалски прваци из Војводине, путем преписке са Главним одбором у Београду, извештавају о ситуацији за време и после избора, тражећи информације о ситуацији у земљи и ставу и активностима самог Одбора. У писму од 9. децембра, Милош Трифуновић је обавестио Јоцу Лалошевића, једног од водећих војвођанских радикала (Marković, 2011), о свом виђењу тренутне политичке ситуације. Већ у наредном писму с краја 1932. године, Трифуновић је писао да „види велике тешкоће и невоље економског карактера у томе крају и у целој Војводини” (AV, F. 126 II – 6071/932, стр. 76, 77). Најистакнутији у овим веома критичним оценама био је Јоца Лалошевић, код кога се приметила обновљена тежња одбране војвођанских интереса јер је она и данас „исцеђени лимун, упропаштена, разривена, привредно доведена до просјачког штапа, а национално вређана до срца и потпуно

разочарана...” (Končar, 1995, str. 84). Руководство странке, односно Милош Трифуновић је наочиглед прихватио анализу стања и покушао да увери Лалошевића да у будућности у Војводини неће ништа бити предузимано без учешћа Војвођана.

У вези са положајем Војводине, Демократска странка, у процесу своје програмске еволуције ка сложеном државном уређењу, није се слагала са идејом „покрајине Војводине”. „Тражити за Нови Сад исто што и Загреб за себе тражи, било би поновити у обрнутом смислу – погрешку Видовданског устава, који је положај Загреба хтео свести на положај Зајечара” (Končar, 1995, str. 137).

У контексту обнове активности Радикалне странке, коју је иницирао Аца Станојевић, у Војводини су најактивнији били Суботички и Сомборски одбор. Радикали у Новом Саду су били у великој кризи и подељени на више фракција. Временом, политичком агилношћу, Сомборски одбор на челу са Јованом Лалошевићем постаје заправо предводник ревитализације радикалског, али и опозиционог страначког политичког живота.

Подстакнути жељом стварања јединственог опозиционог савеза насупрот режимској странци, сомборски радикали су инсистирали на стварању јединственог опозиционог блока, прво у Сомбору, а потом и на нивоу Војводине. У вези са тим они су припремили један међустранички споразум који су, претходно верификован на конференцији радикалских присталица, понудили другим опозиционим странкама на усвајање.

Конференција је одржана у јулу 1932. године у Сомбору у стану Лалошевића, а у име Главног одбора Радикалне странке били су присутни Милош Трифуновић и Милан Стојадиновић. Било је сасвим неубичајено да двојица чланова ужег Главног одбора Радикалне странке присуствују једној локалној радикалској конференцији. На Конференцији је једногласно усвојен текст међустраничког споразума под насловом „Спремајте се на изборе”. У овом споразуму први пут се помиње спровођење начела: Војводина Војвођанима (Роров, Роров, 1993, str. 26). С обзиром на то да се Лалошевић у свом раду руководио идејом да је „војвођански родољуб и српски патриота”, односно да су његови политички и економски захтеви за побољшање прилика на простору Војводине били истицани ради побољшања геополитичког положаја српског народа и његове југословенске државе, пропагирано начело, за разлику од каснијих тумачења из идеолошких визура, очигледно није имало намеру етатизације овог простора и њеног одвајања од српског народа.

Политичка атмосфера настала доношењем Сомборске резолуције, која је практично потврдила могућност договора, иницијално је ишла ка проширењу на читаву Војводину. Полазиште радикалских првака из Војводине за учешће на састанку поводом Новосадске резолуције било је у складу са оним иницијативама које су довеле до Сомборске резолуције, односно у складу са намерама Радикалне странке да реafirмише политички рад странке, уз истовремену артикулацију локалних политичких интереса заснованих на широкој самоуправи. С друге стране, самосталне демократе у Војводини, пре свих Дуда Бошковић, су на овај састанак ишле на основу дефинисане равноправне федералне јединице Војводине, а у складу са концепцијским идејама државноправног уређења које је промовисао програм Загребачке пунктације. Отуда је овај децидирани федералистички концепт наилазио на отпор међу вођствима опозиционих странака у Србији.

Најснажнији отпор дала је Радикална странка која није нудила потпуни раскид са Видовданским уставом и претпостављала је државноправном преуређењу повратак парламентарног живота у земљи. Руководства Демократске странке и Земљорадничке странке сматрала су повратак демократије за услов без којег се не може. Због тога су федералистичке идеје које су се појавиле у Војводини наилазиле на јединствену осуду београдских централа свих трију партија.

Новосадска конференција била је одржана 11. децембра 1932. године на иницијативу опозиционих радикала из Војводине, а формално је Конференцију сазвао Александар Моч, самостални првак из Новог Сада (Marković, 2006, str. 71). Преподневни рад Конференције била је неформална, слободна и информативна размена мишљења о политичким и економским проблемима земље и Војводине. Поподневни рад је званично почео предлогом Миховила Томандла да се расправа поведе на основу Загребачке резолуције, а што је изазвало различита реаговања. Инжењер Светозар Матић је прихватио званични предлог, сматрајући да Југославија треба да буде федеративно уређена како би се онемогућио „србијански империјализам” и омогућио напредак покрајине, укључујући и Војводину. Представници Радикалне странке су имали другачији став. Професор Алекса Ивић је сматрао да не треба прихватити Загребачку резолуцију за подлогу дискусије и, придржавајући се инструкција Главног одбора Радикалне странке, предложио је да се изради једна оштра резолуција која би се заснивала на строгој критици данашњег режима и на идеји сазива Конституанте (Marković, 2006).

Конференција је завршила рад избором Одбора за израду резолуције. Предлог је био да се нова конференција сазове када резолуција буде била написана. Као што се могло и претпоставити, на Конференцији су истакнути ставови према Загребачким пунктацијама који су били у складу са ставовима руководства странака. Поред тога, био је присутан компромисни дух у вези са дефинисањем заједничког става који би јединствено представљао опозициони покрет Војводине, а који би био афирмисан у оквиру постојећих водећих странака, насупрот формирању војвођанске странке. „Новосадска резолуција је одбацивала могућност решавања политичке кризе повратком на 1918. годину као исходишну тачку заједничког живота” (Роров, Роров, 1993, str. 25).

Негативан однос према овом скупу имало је руководство Радикалне странке које је у свему овом видело наставак стварања „пречанског – антисрбијанског фронта” који је сада имао додатну тежину кроз тенденцију афирмације аутономности у Војводини, а ради хрватске доминације у држави. Овај став је био и повод да се 22. децембра 1932. године одржи састанак Главног одбора са угледнијим војвођанским радикалима. Састанку су присуствовали Ј. Лалошевић, Св. Станковић, С. Рацић, Љ. Поповић, С. Милетић и други (Marković, 2006).

Састанак је био веома напет. Главни одбор је оптуженичком конотацијом прозвао своје прваке из Војводине да су издали српство и да желе да га поцепају. Улогу бранитеља идеја са састанка из Новог Сада преузео је Јоца Лалошевић чији је говор у вези са овим састанком сачуван. Он је одбацио све оптужбе, уз напомену да је у Војводини „у протеклих 14 година учињено много политичких грешака у вези са економијом, националним питањем, администрацијом...” (Končar, 1995, str. 107).

Закључци састанка нису познати. Међутим, он је изазвао поделу међу присталицама Радикалне странке који су присуствовали првом састанку у Новом Саду. Наиме, професор Алекса Ивић је одбио да дође на састанак Акционог одбора због тога што је он био обавешетен да је Главни одбор прихватио гледишта војвођанских радикала и обавезао се да их програмски санкционише, те је тиме идеја о војвођанској резолуцији са становишта радикала изгубила смисао и евентуално њено доношење оставило би утисак неповерења војвођанских радикала према вођству странке.

Нису све присталице Радикалне странке у Војводини прихватиле евентуалну војвођанску резолуцију као начин афирмисања сопствених политичких тежњи. Један од предлога који је фигурирао и на овом састанку, а који је остао сачуван, указивао је на амбицију присталица Радикалне странке из Војводине да имплементирају нове идеје у програм странке, одређујући им за полазиште стару одредничку дефинисаност.

Сва ова реаговања унутар Радикалне странке, неслагање руководства странака са евентуалним радикалским текстом резолуције, затим управо у то време објављени коментари Загребачке резолуције са видним компромисним тоном утицали су и на сам текст Новосадске резолуције, која је донета 28. децембра 1932. године у Новом Саду. Критиковала је неадекватан значај социјално-економских питања. Указала је на заостреност национално-политичких питања под диктатуром (AV, F. 126, 1303/933). У раду Конференције учествовала су 23 представника. Од овог броја 11 учесника су били адвокати по струци, три учесника су били лекари, три учесника су били инжењери, два су били просветни радници, један учесник је био свештено лице, један је био трговац, један земљопоседник. Реч је, дакле, о људима који су чинили грађански део становништва. Приметно је било одсуство представника земљорадника, који су били и најбројнији део популације у Војводини. Резолуција је критиковала централистичко државно уређење, као и, у том контексту, положај Војводине. „Војводина са Сремом тражи исти положај који ће имати остале покрајине.” Идеја о истом третману Војводине полазила је од југословенског решења и била је резултат политичког компромиса самосталних демократа, односно Сељачко-демократске коалиције са радикалима. Текст Резолуције није био објављиван све до 1935. године и времена оснивања Војвођанског фронта.

Радикали које је предводио Јоца Лалошевић припремили су један Нацрт устава којим су желели да представе своје гледиште о уставној реформи и положају Војводине унутар ње (ROMS, 9931). Нацрт дефинише Југославију као уставну, парламентарну и наследну монархију која је „јединствена и недељива државна заједница” (ROMS, 9931).

У вези са унутрашњом територијалном поделом земље, Нацрт је предвиђао шест покрајина³, од којих је једна Војводина са Сремом. Свака покрајина имала би пуну законодавну и извршну аутономију у пословима који су препуштени покрајини (унутрашњи послови, просвета и црква, народно здравље и социјална политика, судство и пољопривреда). У образложењу потребе за покрајинама наводио се различит историјски развој области у саставу државе и потреба формирања функционалне

³ Србија са Јужном Србијом, Хрватска са хрватским приморјем, Црна Гора са Далмацијом, Босна и Херцеговина, Словенија и Војводина са Сремом.

власти (ROMS, 9931). На крају Нацрта, упркос познатом ставу страначких централа о изборима као неопходном услову демократског процеса ради евентуалне измене државног уређења, истицала се нужност државног дефинисања и консолидовања.

„Потреба да се наша држава већ једном коначно среди и организује, постала је данас већ неодложна. У том погледу је збиља наступио 12. час. Грех би био не припремити се и не оспособити се већ сада за тај преко потребан организаторски рад, него чекати да време пролази, ишчекивати прво изборе, па тек после избора приступити погађању, саветовању и можда и опет само експериментисању” (ROMS, 9931).

Став других опозиционих група према овом Нацрту није био шире познат, али је чињеница да су самосталне демократе биле, у погледу уставних реформи, знатно радикалније и заговарале су отворени федерализам. Ипак, Нацрт је на њих утицао у смислу стварања што чвршћих веза, при чему су отворени сукоби са руководством странака у Београду међусобно приближавали самосталце и остале опозиционаре из Војводине.

Нацрт устава је од стране власти био оцењен као неприхватљив и саботерски, а Лалошевић је морао да преда све своје примерке. У вези са тим сачувана је његова жалба у којој он образложио своје становиште.

„Нема у том Нацрту ништа што би било кажњиво или што би се косило са постојећим законима. Закон о заштити јавне безбедности забрањује само оне штампане продукте којима се иде на то да се неко подстрекне на насиље или да се угрози јавни мир и јавни поредак... Али у моме нацрту нема ни речи о томе да треба прибећи каквом насиљу. Нема ни речи о томе да треба злочином, насиљем или терором променити данашњи политички поредак. Напротив, у њему се у најобјективнијој форми и у најконцилијантнијем тону говори о томе да треба ’мирном еволуцијом извести наш државни живот из ’ђорсокака’ и да се треба ’чувати од тешких потреса и недогледних последица” (АЈ, F. 80).

Да ове Лалошевићеве речи нису биле обмана видело се током даље политичке и страначке борбе у којој је, упркос националистичким тежњама из Загреба, Војводина остала простор српског корпуса са снажном дисперзијом политичких идеја које су сведочиле о развијеној демократској култури парламентаризма. Притом је Лалошевић био интелектуалац, односно „човек који узима у разматрање општост појединачних питања и интереса” (Аврамовић, 2019, стр. 978), надајући се њиховом повољном разрешењу ради друштвене користи.

Закључна разматрања

Упркос намери диктатуре, политичке активности и на простору Војводине биле су врло динамичне. Грађанске странке су, након тактичке паузе и освежене дијагностике политичке ситуације, покренуле своје активности. У почетку је то било полулегално и скромно, али је њихово деловање добијало на интензитету како је званична режимска странка показивала све боље резултате у Војводини. Прво опозиционо страначко окупљање догодило се у Сомбору средином 1932. године. Тамо је на челу са Јованом Лалошевићем постојао врло јак одбор Радикалне странке. Резолуција која је овом приликом била донета била је увод у окупљање опозиционих представника

у Новом Саду крајем исте године. Расправе уприличене на конференцијама показале су разноврсне погледе у вези са уставним, националним и управним положајем простора Војводине. Касније идеолошке реминисценције су довеле до тога да неки од погледа буду промовисани као аутохтона политичка идеја о државном концепту војвођанског простора. Дискусије су, међутим, ишле у правцу слободног промишљања идеја: о федерализацији Краљевине где би једна од федералних јединица била и Војводина, потом о опстанку централизоване државе са управним и административним овлашћењима, до стварања јединствене Војвођанске странке.

С обзиром на то да су припадали различитим грађанским странкама, учесници Конференције нису били спремни да се одрекну своје страначке припадности. То је њихову политичку намеру учинило прилично дисперзивном. Уколико томе додамо социјалну структуру учесника Конференције, можемо да говоримо о једном урбаном покрету који је, упркос другачијим тежњама, тешко долазио до сеоских средина, преовлађујућих у Војводини. Ипак, њихов патриотизам и родољубље нису били упитни. Лалошевић их је сажео синтагмом „војвођански родољуб и српски патриота”.

Saša S. Marković¹
Željko U. Vučković²
University of Novi Sad,
Faculty of Education in Sombor
Sombor (Serbia)

AN IDEA ABOUT "VOJVODINA LOYALIST" AND "SERBIAN PATRIOT". SOCIAL CONTEXT OF THE 1932 NOVI SAD RESOLUTION

(Translation In Extenso)

Abstract: The area of today's Vojvodina in the Kingdom of Yugoslavia was the scene of the development of quite dynamic social and political ideas for the purpose of ensuring a better-quality approach to the constitutional and national questions. After the Decision on the accession of Vojvodina to the Kingdom of Serbia and subsequently the Decision on the unification of Yugoslavia, issued by the Great National Assembly on 25th November 1918, the national zeal was gradually replaced by realistic political ideas with the intention of finding the social identity of Vojvodina in the newly-created Yugoslav circumstances. In the 1918-1929 period of parliamentarism, these ideas had an exceptionally dynamic course and were directed towards democratic tolerance, but after the introduction of the 6th January Dictatorship in 1929, the political and party life was forbidden. Due to the new constitutional circumstances and political consolidation, Alexander Karađorđević, certain of the success of his state politics, tacitly allowed the restoration of the party life. The Sombor Resolution as well as the Novi Sad Resolution, both enacted in 1932, played the role of the moderator of the party and political life of the opposition parties with an extremely active attitude towards social circumstances dominated by the state party.

Keywords: politics, society, ideas, democracy, interpretations

Research topicality

The political history of the territory of Vojvodina in the Kingdom of Yugoslavia is an insufficiently studied yet very interesting topic, perhaps unnecessarily put aside in comparison to more general processes because it has been interpreted as their reflection, with no evident research appeal so as to attract some attention. It has left room for ideological misuse which, depending on the specific political needs of the time, interpreted the events in the interwar period. Therefore the political expression from Vojvodina in that period was the foundation for recognizing the independent identity in the socialist Yugoslavia era,

---

¹ milnik.markovic@gmail.com

² zeljko.sombor@yahoo.com

promoted by the provincial oligarchs from the ranks of the Communist Party (Komšić, 2006). That is what substantially outlined the ambition of the historiographical and social research of political ideas in the Kingdom of Yugoslavia. The term “Vojvodina”, which was continuously used in that period, was based, in terms of culture and identity, on the idea of the Voivodeship of Serbia and Banat of Temeschwar from 1848 and the territorial-political autonomy brought by it. It was not recognized in state, administrative or constitutional terms in the inter-war period because the Serbian national aim was accomplished by the unification, but it remained in the political vocabulary because of the evident need to address it. The use of the term most commonly did not question the Serbian national character of that area, cherishing the civil polemical approach, but there were also different views with the intentions opposite to the above-mentioned, considering the idea of the nationalist redrawing of the map of this territory as well. In neither case the Yugoslav state framework was questioned at the time. Controversies emerging with the insistence on the political and étatist determination of the notion were the product of the subsequent ideological reaction.

Previous historiographical research of the social and political history of Vojvodina between the two world wars is not satisfactory, although it is represented by quite valuable and appropriate authorial works. Among the few most important contemporaries studying this period, the ones that should be mentioned are Slobodan Bjelica (Bjelica, 2005) and Predrag Vajagić (Vajagić, 2016) thanks to the indelible mark they have left. There are also extremely valuable works on the political life of national communities in the territory of Vojvodina (Kasaš, 1996; Mesaroš, 1989; Antolović, 2017). We would like to point out the vanguard of modern research in the oeuvre of Ranko Končar (Končar, 1995; Končar, 1973; Končar, 1971), who gave an unrivalled contribution in an attempt to clarify an extremely complex situation of the national idea and its development in the Yugoslav state and constitutional frameworks in the territory of Vojvodina. The topic is worthy of attention of foreign historiography as well (Bethke, 2009). Regarding the modern-day research literature, we would also like to point to the works of one of the authors of this text which may contribute to the development of the thematic historiography (Marković, 2006; Marković, 2011; Marković, 2013).

Party and political identity

Declarative and, as it transpired later on, formal parliamentarism, as well as the mutual party blindness, were ended by the King Alexander’s Proclamation of 6th January 1929 (Petranović, 1980) which introduced the monarchist dictatorship (Stojkov, 1969) for the purpose of maintaining “the state and national unity, order and discipline”. According to the Law on Royal Power and Supreme Administration, the provisions of the Vidovdan Constitution were suspended. The new Government was established, led by General Petar Živković. A new national ideology was proclaimed – Yugoslavism or “coerced national levelling” (Dimić, 2001).

The Law on the name and division of the Kingdom into administrative districts was enacted on 3rd October 1929. The official name of the state was changed into the Kingdom of Yugoslavia, while its territory was divided into nine administrative-territorial units – *banovinas*: Drava, Sava, Vrbas, Littoral, Drina, Zeta, Danube, Morava and Vardar (Vajagić, 2016, pp. 8–9). The Danube Banovina with the seat in Novi Sad was formed from Baranja,

Bačka, Banat, greater part of Srem and the greatest part of Šumadija with Lower Pomoravlje. "Šumadija was added to the Danube Banovina, with the seat in Novi Sad, for the purpose of parrying the numerically larger non-Slavic minority" (Stojkov, 1969, p. 114). The ideology of integral Yugoslavism was inaugurated.

The idea of creating a new nation was a pretentiously projected goal. The uniformization of cultural, traditional, religious and national diversity encumbered by the daily political reality and traditional national interests required a decisive state structure with a reliable apparatus supported by solid state foundations. The dictatorship period coincided with the outbreak of a great economic crisis that affected both the country's new and underdeveloped industry and the village. In one part, it was also the consequence of the great world's economic crisis and had serious economic effects (AJ, F. 80).

The price disparity of agricultural and industrial products completely destroyed the peasants' purchase power and directly affected the turnover of goods which dropped by 40%. Having in mind the diversity of economic activities in Vojvodina, the economic crisis had a substantial effect (Gaćeša, 1980). The economic crisis affected particularly the agriculture of Vojvodina whose huge debts, due to high interest, low prices of products and high leverages, made it unprofitable.

Apart from such difficult situation caused by the crisis, tax expenditures were a real burden, in particular for farmers with medium and small properties (Popović, ROMS). Tax levies on Vojvodina reached their peak in the 1930s despite some corrections being made (Popović, ROMS). The greatest hope for resolving the situation in economic and political terms was put on the King's moves. In the course of 1930 he accepted the idea of establishing a state party which was supposed to mark the break with the decreed and unified Yugoslav ideology, as well as the ambitious intention of ensuring support "of all national strata" through a single-party political activity (AJ, F. 38, a. j. 474).

The newly-established party was first called the Yugoslav Radical Peasants' Democracy and after 1933 it was renamed the Yugoslav National Party (see Maliković, Rastović, Šuvaković, 2007). It strived to gather former followers of the civic parties that had accepted the regime, to promote the continuity of ideological and political acting and to become a general Yugoslav movement supporting the King's politics. The party was the daily political operational instrument of the newly-defined constitutional concept introduced on 3rd September 1931 (ROMS, M14046). In respect of the system of governance, the party remained consistent with the state unity, the process of decentralization and deconcentration of the government administration and rule, and with a certain form of the self-government of the *banovinas*.

Thanks to the strong, primarily financial and police support of the state, the gatherings were well organized and reminded of the orchestrated mass parades and fairs with intense visual effects and a large police apparatus. Despite the undisputed intrusiveness and demagogical intonation of the gatherings, it was very difficult to warn the population about the essence of the gathering itself and of organized propaganda politicking. In Vojvodina, the activities related to the establishment of the party and the organization of its committees were quite intense throughout those months (AJ, F. 38, a. j. 26, 27). The support to the party politics was also reflected in the publication of the *Yugoslav Journal*, the first daily newspaper in the Serbian language in Vojvodina, with Fedor Nikić as its editor-in-chief. The first issue of the newspaper was published on 25th November 1929, indicating

the defence of the regime legacy in its program article. The advent of the Yugoslav Radical Peasants' Democracy in Vojvodina at the beginning of 1932 was strong and offensive, but not free of problems. "The *banovina* administrations played a great role in the organization of this Party. The establishment of local committees of the Party was run by the heads of districts, and that is why the whole process assumed the characteristics of the state coercion so did not proceed smoothly" (Vajagić, 2016, p. 109). During the summer of 1933, the Party changed its name into the Yugoslav National Party. The Danube *Banovina*, as a nationally rather divergent one according to the election results, was loyal to the Yugoslav ideology. "On average more than 70% people voted in the whole country. In all the *banovinas* the Yugoslav National Party won over 90% votes: in the Littoral *Banovina* 91%, in the Danube *Banovina* 95% votes..." (AJ, F. 38, f. 321).

Oppositional turmoil

The existing political parties experienced the beginning of the dictatorship with a mixed feeling of hope and caution. "Serbian civic parties thought that the function of the dictatorship was to preserve the state unity, protect the centralist structure, overcome the crisis of the Yugoslav national idea, and resolve the accumulated political contradictions" (Dimić, 1998, p. 138). The Democratic Party, the Radical Party and the Agrarian Party were largely affected by the dictatorship. The prohibition of the party work, divisions, censorship of the print, prohibition of gatherings, internment, or the abolition of parliamentarism practically prevented any action of these parties (Jovanović, 1991).

The crisis reflected in Vojvodina had already existed among the political parties. In the conditions of dictatorship and prohibition of the party work, some party leaders tried to stop marginalization through various activities, such as the organization of cultural and art associations. This type of activity was visibly present in the state bodies as well. The parties of Hungarian and German national minorities were completely passive, avoiding potential confrontation with the regime. The paralyzed political life in Vojvodina, just as in other parts of the country, became more active from 1931 onwards (AV, F. 126 II – 6071/932).

At the end of 1931, the Radical leaders from Vojvodina reported about the situation during and after the election in their correspondence with the Main Committee in Belgrade, seeking information about the situation in the country and the attitude and activities of the Committee itself. In his letter of 9th December, Miloš Trifunovic informed Joca Lalošević, one of the leading Radicals in Vojvodina (Marković, 2011), about his own view of the current political situation. In his next letter from the end of 1932, Trifunovic already wrote that "he could see huge difficulties and troubles of economic nature in that region and in whole Vojvodina" (AV, F. 126 II – 6071/932, pp. 76–77). The most prominent figure in this rather critical assessment was Joca Lalošević, who made a renewed attempt to defend Vojvodina interests because it was still "a squeezed lemon, destroyed, torn apart, economically on the verge of impoverishment and nationally offended to the core and utterly disappointed..." (Končar, 1995, p. 84). The leadership of the party, or specifically Miloš Trifunovic, apparently accepted the analysis of such state and tried to convince Lalošević that in the future nothing would be undertaken in Vojvodina without the participation of Vojvodina people.

Regarding the position of Vojvodina, the Democratic Party did not agree with the idea of the "province of Vojvodina" in the process of its program evolution towards a more complex system of governance... Seeing for Novi Sad the same thing that Zagreb seeks for itself would mean repeating reversely the error of the Vidovdan Constitution, which sought to reduce the position of Zagreb to the position of Zaječar" (Končar, 1995, p. 137).

Within the context of restoring the activities of the Radical Party, initiated by Aca Stanojević, the committees in Subotica and Sombor were the most active ones in Vojvodina. The Radicals in Novi Sad were undergoing a great crisis and were divided into several factions. With the passage of time and thanks to the political agility of the Sombor committee led by Jovan Lalošević, the Sombor committee actually became the leader of the revival of the Radical Party as well as of the opposition party life in general.

Motivated by the desire to create a unified alliance in opposition to the regime party, the Radicals from Sombor insisted on creating a unified oppositional bloc first in Sombor and then at the level of Vojvodina. In that respect, they prepared an inter-party agreement previously verified at the conference of Radical followers, and offered it to other opposition parties for adoption.

The conference was held in Lalošević's flat in Sombor in July 1932, with the Main Committee of the Radical Party being represented by Miloš Trifunović and Milan Stojadinović. It was rather uncommon for two members of the Main Committee of the Radical Party to attend a local Radical conference. The text of the inter-party agreement was adopted at the conference under the title "Get ready for the election". This agreement mentions for the first time the implementation of the principle "Vojvodina to Vojvodina people" (Popov, Popov, 1993, p. 26). Since in his work Lalošević was guided by the idea that he was a "Vojvodina loyalist and Serbian patriot", i.e. that his political and economic demands for improving the situation in the territory of Vojvodina were put forward for the sake of improving the geopolitical position of the Serbian people and its Yugoslav state, such widely promoted principle, in contrast to subsequent interpretations from ideological points of view, was not intended to *étatize* this territory and separate it from the Serbian people.

The political atmosphere created with the introduction of the Sombor Resolution, which practically confirmed the possibility of agreement, was initially directed towards the expansion to the entire territory of Vojvodina. The starting point of the Radical leaders from Vojvodina for their participation at the meeting in regard to the Novi Sad Resolution was in line with those initiatives that had led to the Sombor Resolution, or in line with the intentions of the Radical Party to reaffirm its political work, with the simultaneous articulation of local political interests based on broad self-government. On the other hand, the Independent Democrats in Vojvodina, first of all Duda Bošković, attended this meeting on the basis of the defined equal federal unit of Vojvodina, in line with the conceptual ideas of the state and legal system promoted by the program of the Zagreb Points. That was why this decisive federalist concept encountered resistance among the leaders of the opposition parties in Serbia.

The strongest resistance was offered by the Radical Party which advocated complete denunciation of the Vidovdan Constitution and gave priority to the restoration of parliamentary life in the country over the state and legal reorganization. The leaders of the Democratic Party and the Agrarian Party believed that the restoration of democracy was an

unavoidable condition. That was why the federalist ideas emerging in Vojvodina encountered unanimous disapproval of Belgrade seats of these three parties respectively.

The Novi Sad conference was held on 11th December 1932 at the initiative of the opposition Radicals from Vojvodina, while the conference was officially convened by Aleksandar Moč, the Independent leader from Novi Sad (Marković, 2006, p. 71). The morning session was an informal, free and informative exchange of opinions about political and economic problems in the country and Vojvodina. The afternoon session officially began with the proposal made by Mihovil Tomandl to conduct a discussion on the basis of the Zagreb Resolution, which caused different reactions. Engineer Svetozar Matić accepted the official proposal, believing that Yugoslavia should be a federation for the sake of preventing “Serbian imperialism” and ensuring the progress of the province, including Vojvodina as well. The representatives of the Radical Party took a different attitude. Professor Aleksa Ivić thought that the Zagreb Resolution should not be accepted as the basis of the discussion and, observing the instructions of the Main Committee of the Radical party, he proposed the preparation of a decisive resolution that would be based on the strict criticism of the regime and the idea of convening the Constituent Assembly (Marković, 2006).

The conference ended by the appointment of the Committee in charge of preparing the resolution. According to the proposal, a new conference should be convened after the completion of the resolution. As it could be anticipated, the attitudes taken at the conference regarding the Zagreb Points were not in line with the attitudes of the leaders of the respective parties. Moreover, a compromising spirit was demonstrated regarding the definition of the joint attitude that would singularly represent the opposition movement of Vojvodina and that would be affirmed within the existing leading parties, contrary to the establishment of a Vojvodina party. “The Novi Sad Resolution rejected the possibility of resolving the political crisis by returning to the year of 1918 as the starting point of living together” (Popov, Popov, 1993, p. 25).

The leaders of the Radical Party had a negative attitude to this convention, seeing in all this the continuation of the creation of the so called “anti-Serbian front across the Danube”, which now had an additional weight through the tendency of autonomy affirmation in Vojvodina for the sake of Croatian dominance in the country. This attitude served as a reason for convening the meeting of the Main Committee with the prominent Vojvodina Radicals on 22nd December 1932. The meeting was attended by J. Lalošević, S. Stanković, S. Racić, Lj. Popović, S. Miletić and others (Marković, 2006).

The meeting was rather tense. The Main Committee bluntly accused its leaders in Vojvodina of betraying the Serbian idea and wanting to tear it apart. The role of defending the ideas from the Novi Sad meeting was assumed by Joca Lalošević, whose speech about this meeting has been preserved to this day. He rejected all the accusations, stating that in Vojvodina “many political mistakes had been made in the past 14 years in relation to economy, national question, administration...” (Končar, 1995, p. 107).

The conclusions of the meeting are not known. However, the meeting caused division among the followers of the Radical party who had attended the previous meeting in Novi Sad. Namely, Professor Aleksa Ivić refused to attend the Action Committee meeting because he had the information that the Main Committee had accepted the views of Vojvodina Radicals and committed to their program sanctions. In that way, the idea of Vojvodina

resolution had lost its sense from the Radical point of view and its adoption would potentially create an impression of distrust of Vojvodina Radicals towards the leaders of the party.

Not all the followers of the Radical Party in Vojvodina accepted the potential Vojvodina Resolution as a manner of affirming their own political aspirations. One of the proposals which was made at this meeting and also preserved for posterity pointed to the ambition of the followers of the Radical Party from Vojvodina to implement new ideas in the agenda of the party, making the old determination definition as their starting point.

All these reactions inside the Radical Party, the disagreement of the leaders of the parties with the potentially Radical text of the resolution, as well as the concurrently published comments of the Zagreb Points with an evidently compromising tone, affected the text of the Novi Sad Resolution adopted on 28th December 1932. It criticized the inadequate significance of social and economic issues. It pointed to the sharp-edged quality of the national and political issues under the dictatorship (AV, F. 126, 1303/933). There were 23 representatives attending the Conference. Eleven of them were lawyers; three were doctors, three were engineers, two were teachers, with one clergyman, one merchant and one landowner respectively. Those were the people who belonged to the civic stratum of the population. There was blatant absence of representatives of the farmers as the largest part of the population in Vojvodina. The Resolution criticized the centralist system of governance as well as the position of Vojvodina within that context. "Vojvodina with Srem is looking for the same position as other provinces will have". The idea of the same treatment of Vojvodina started from the Yugoslav solution and resulted from the political compromise of the Independent Democrats, i.e. the Peasant-Democratic coalition with the Radicals. The text of the Resolution was not published at all until 1935 and the time of the establishment of the Vojvodina Front.

The Radicals led by Joca Lalošević prepared the Draft Constitution in which they wanted to present their attitude to the constitutional reform and the position of Vojvodina within it (ROMS, 9931). The Draft defines Yugoslavia as a constitutional, parliamentary and hereditary monarchy which is a "unique and indivisible state union" (ROMS, 9931).

In relation to the internal territorial division of the country, the Draft envisaged six provinces³, one of which was Vojvodina with Srem. Each province was supposed to have full legislative and executive autonomy in the affairs left to the province itself (internal affairs, education and church, public health and social policy, judiciary and agriculture). The justification of the need for provinces included this region's different historical development within the state and the need to form the functional power (ROMS, 9931). Despite the familiar attitude of the party centres about elections as a necessary condition of the democratic process for the purpose of potential change of the system of governance, the necessity of the state definition and consolidation was emphasized at the end of the Draft.

"The necessity of arranging and organizing our country has finally become exigent today. In that respect, this is really the very last moment. It would be a shame not to get prepared and competent for such urgently needed organizational work and instead to let time pass by while waiting first the election and only after the election begin negotiating, consulting and perhaps pure experimenting yet another time" (ROMS, 9931).

---

³ Serbia with South Serbia, Croatia with the Croatian coast, Montenegro with Dalmatia, Bosnia and Herzegovina, Slovenia and Vojvodina with Srem

The attitude of other opposition groups towards the Draft was not widely familiar, but it is the fact that, regarding constitutional reforms, the Independent Democrats were much more radical and they advocated open federalism. Nevertheless, the Draft affected them in terms of creating more solid connections, whereas open conflicts with the leaders of the respective parties in Belgrade actually brought closer the Independent followers and other oppositionists from Vojvodina.

The Draft Constitution was considered as unacceptable and sabotaging by the authorities so Lalošević had to hand over all his copies of it. In that respect, only Lalošević's complaint was kept in which he justified his point of view.

“There is nothing in the Draft that would be subject to punishment or that would violate the applicable laws. The Law on the Protection of Public Security prohibits only those printed products which are intended to incite violence or endanger public peace and public order... But my Draft does not mention a single word about resorting to any violence. It does not mention either that today's political system should be changed through crime, violence or terror. On the contrary, it speaks in the most objective form and in the most conciliatory tone about the necessity of a peaceful revolution that would take our state life out of the blind alley' and that we should 'protect ourselves from strong disruptions and unforeseeable consequences'” (AJ, F. 80).

That these words by Lalošević were no deception could be seen during the subsequent political and party struggle in which, despite nationalist aspirations from Zagreb, Vojvodina remained the area of the Serbian corpus with strong dispersion of political ideas as proof of the developed democratic culture of parliamentarism. Moreover, Lalošević was an intellectual, or the „man who took into consideration the generality of individual questions and interests” (Avramović, 2019, p. 978), hoping that their favourable resolution would serve the purpose of social benefit.

Final considerations

Despite the intention of the dictatorship, political activities in the territory of Vojvodina were quite dynamic. After the tactical pause and updated diagnosis of the political situation, the civic parties resumed their activities. In the beginning. Their activities were semi-legal and modest, but they soon gained intensity as the official regime party had increasingly better results in Vojvodina. The first gathering of the opposition parties took place in Sombor in the middle of 1932. There was a very influential committee of the Radical Party in Sombor, led by Jovan Lalošević. The resolution adopted on this occasion was an introduction to the gathering of the opposition representatives in Novi Sad at the end of the same year. The debates conducted at these conferences manifested various views of the constitutional, national and administrative status of the territory of Vojvodina. Subsequent ideological reminiscences led to the promotion of some of the views as an autochthonous political idea of the state concept of the territory of Vojvodina. However, the discussions were oriented towards free consideration of the ideas: about the federalization of the Kingdom, where Vojvodina would also be one of the federal units and, furthermore, about the survival of the centralized state with governing and administrative authorizations, towards the creation of the unified Vojvodina Party.

Having in mind that they belonged to different civic parties, the participants of the Conference were not ready to renounce their party affiliations. It made their political intention rather dispersed. If we take into account the social structure of the Conference participants too, we may speak of an urban movement which, despite different aspirations, could hardly reach rural areas prevailing in Vojvodina. Nevertheless, their patriotism and loyalty were indisputable. Lalošević defined them succinctly in the syntagm "Vojvodina loyalist and Serbian patriot".

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Avramović, Z. (2019). Who replaced the intellectual in the democratic transition? *Sociološki pregled* 53(3), 978–998. DOI: [10.5937/socpreg53-22229](https://doi.org/10.5937/socpreg53-22229)
- Antolović, M. (2017). *German Minority in Vojvodina (1918–1941) Societies and Politics*. Sombor: Pedagoški fakultet u Somboru. [In Serbian]
- Archives of Vojvodina (AV), Quarterly Report of the Second Department of the Royal Banovina Administration for October and December 1932, F. 126, 1303/933.
- Archives of Yugoslavia (AJ), F 80, Jovan Jovanović-Pižon, File No. 7, Velizar Janković's speech about the 1932/33 budget. [In Serbian]
- Archives of Yugoslavia (AJ), F 80, Jovan Jovanović-Pižon, File No. 32.
- Archives of Yugoslavia (AJ), F. 38, a. j. 474, File No. 326.
- Bjelica, S. (2005). *Radicals in Vojvodina 1919–1929*. Beograd: Zadužbina Andrejević. [In Serbian]
- Carl, B. (2009). *Deutsche und ungarische Minderheiten in Kroatien und der Vojvodina 1918–1941: Identitätswürfe und ethnopolitische Mobilisierung*. Wiesbaden.
- Čulinović, F. (1961). *Yugoslavia between Two Wars*, Vol. II. Zagreb: JAZU. [In Serbian]
- Dimić, Lj. (1998). *Serbs and Yugoslavia, Territory, Society and Politics*. Beograd: Stubovi kulture. [In Serbian]
- Dimić, Lj. (2001). *History of Serbian Statehood*, Vol. III "Serbs in Yugoslavia". Novi Sad: SANU - Ogranak u Novom Sadu, Beseda - Izdavačka ustanova Eparhije Bačke, Društvo istoričara Južnobačkog i Sremskog okruga. [In Serbian]
- Draft Constitution of Joca Lalošević, Rukopisno odeljenje Matice srpske – ROMS, No. 9931.
- Gaćeša, N. (1995). *Works from Agrarian History and Demography*. Novi Sad: Matica srpska. [In Serbian]
- Gaćeša, N. (1980). *Economy of Vojvodina between Two World Wars, Zbornik za istoriju Matice srpske*, No. 22. [In Serbian]
- Gligorijević, B. (1970). *Democratic Party and Political Relations in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes*. Beograd: Institut za savremenu istoriju [In Serbian]
- Jovanović, S. (1991). *Yugoslav Thought in the Past and Future*. In S. Jovanović, *From History and Literature*, Vol. I, Collected Works of Slobodan Jovanović. Beograd: BIGZ, Jugoslavija publik, SKZ. [In Serbian]
- Kasaš, A. (1996). *Hungarians in Vojvodina 1941–1946*. Novi Sad: Filozofski fakultet. [In Serbian]

- Komšić, J. (2006). *Dilemmas of the Democratic Nation and Autonomy – Experiments on Political Transition in Serbia*. Beograd: Službeni glasnik, Novi Sad: PHILIA. [In Serbian]
- Končar, R. (1995). *Opposition Parties and Autonomy of Vojvodina*. Novi Sad: Akademija Mir. [In Serbian]
- Končar, R. (1973). *1932 Novi Sad Resolution*. *Zbornik Matice srpske za istoriju*, No. 8. [In Serbian]
- Končar, R. (1971). *Idea of the Autonomy of Vojvodina and the Communist Party of Yugoslavia*. Novi Sad: Institut za izučavanje Vojvodine. [In Serbian]
- Maliković, D., Rastović, A., Šuvaković, U. (2007). *Parliamentary Parties in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes-Yugoslavia*, Vol. I “Establishment, Development and Party Systems”. Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini; Beograd: Treći milenijum [In Serbian]
- Marković, S. (2006). *Civic Opposition Parties in Vojvodina 1929–1941*. Novi Sad: Tiski cvet. [In Serbian]
- Marković, S. (2011). *Political Biography of Jovan Joca Lalošević*. Sombor: Pedagoški fakultet u Somboru. [In Serbian]
- Marković, S. (2013). *In Search of Janko Buljik's Political Ideas*. *Zbornik radova Srpsko-slovačke veze*. Trnava: Slovačka, 98–116 [In Serbian]
- Mesaroš, Š. (1989). *Hungarians in Vojvodina 1929–1941*. Novi Sad: Institut za istoriju Filozofskog fakulteta. [In Serbian]
- Petranović, B. (1988). *History of Yugoslavia 1918–1988*, Vol. I. Beograd: Nolit. [In Serbian]
- Petranović, B., Zečević, M. (1987). *Yugoslav Federalism: Ideas and Reality*, thematic collection of documents. Beograd: Prosveta. [In Serbian]
- Popov, Č., Popov, J. (1993). *Autonomy of Vojvodina – Serbian Question*. Sremski Karlovci: Krovovi. [In Serbian]
- Popović, D., *Memories of the Vojvodina Front*. Rukopisno odeljenje Matice srpske – ROMS, No. 20304. [In Serbian]
- Popović, D. (1935). *Banat, Bačka and Baranja*. Novi Sad. [In Serbian]
- Program of the Yugoslav Radical Peasants' Democracy. Rukopisno odeljenje Matice srpske – ROMS, M 14046.
- Stojkov, T. (1969). *Opposition during the 6th January Dictatorship 1929–1935*. Beograd: Prosveta. [In Serbian]
- Tomandl, M., *Autobiography*. Rukopisno odeljenje Matice srpske – ROMS, I 12739. [In Serbian]
- Vajagić, P. (2016). *The Bans of the Danube Banovina*. Novi Sad: Akademska knjiga. [In Serbian]